

УДК 316.74:796

ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ У СПОРТІ

Лукашук Віталій Ігорович – кандидат соціологічних наук, доцент соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті розглянуто концепції гендерної соціалізації у спорті. На основі аналізу даних соціологічних досліджень автор фокусує увагу на особливостях ставлення до занять спортом хлопчиків та дівчаток. Відзначається, що специфіка мотивів занять спортом залежить як від рівня кваліфікації спортсменів, так і від їх статі, особливо на початковому етапі спортивної соціалізації.

Ключові слова: спорт, гендерна соціалізація, соціологія спорту, мотивація спортсмена.

В статье рассмотрены концепции гендерной социализации в спорте. На основе анализа данных социологических исследований автор фокусирует внимание на особенностях отношения к занятиям спортом мальчиков и девочек. Отмечается, что специфика мотивов занятий спортом зависит как от уровня квалификации спортсменов, так и от их половой принадлежности, особенно на раннем этапе гендерной социализации.

Ключевые слова: спорт, гендерная социализация, социология спорта, мотивация спортсмена.

The theories of gender socialization in sports are considered in the article. On the basis of the analysis of sociological researches data the author focuses attention on features of the relation to playing sports by boys and girls. It is noticed that specificity of motives of playing sports depends both on a skill of sportsmen level and from their gender, especially at an early stage of gender socialization.

Keywords: sports, gender socialization, sociology of sport, motivation of the sportsman.

Гендерна проблематика в соціологічних дослідженнях набуває все більшої популярності. Особливим інтересом дослідників користується тематика, пов'язана з вивченням умов і факторів формування певних моделей статевої поведінки, а також стійких систем уявлень про соціальні ролі, статуси, позиції чоловіків і жінок у суспільстві або родині [1 – 5]. Проблема формування гендерних характеристик особистості в спорті є також актуальною, але, на жаль, практично не вивченою у вітчизняній соціології. Значущість проблеми визначається також необхідністю вивчення наступного питання: чи сприяють заняття спортом деформаціям особистості, особливо у жінок? Особистість формується в процесі діяльності, зокрема під час занять спортом. Ідентифікація спортсменів з їх спортивною роллю починається ще в ранньому дитинстві та посилюється в дорослому віці. У зв'язку з цим виникають побоювання, чи не буде сильна ідентифікація зі спортивною роллю сприяти формуванню рис особистості, не властивих жіночій статі в маскулинних видах спорту та чоловічій – у фемінних, або призводити до гіпертрофії маскулинних якостей у чоловіків і фемінних – у жінок у певних спортивних спеціалізаціях.

Таким чином, метою цієї статті є аналіз особливостей гендерної соціалізації в спорті.

Спортивна діяльність має низку специфічних особливостей, що сприяють формуванню гендерних стереотипів. Типовий для чоловіків процес соціалізації більшою мірою, аніж для жінок, передбачає заняття спортом, оскільки сприяє формуванню таких якостей особистості, які стереотипно сприймаються як "чоловічі" – сила, наполегливість, цілеспрямованість тощо. Хоча останнім часом жінки активно долучаються до спорту, проте і дотепер існують певні види, які характеризуються як більш чоловічі або жіночі. Агресивний фізичний контакт – це частина чоловічого спорту, тоді як грація й елегантність – риси типової спортсменки-жінки. Існують види спорту, які репрезентують образи, що відносяться до стереотипів маскулинності (мужності, жорсткості, сили, проявів агресивності у взаємодії із супротивником), до яких належать різні види одноборств, і фемінності, де необхідні м'якість, емоційність, артистизм (наприклад, бальні танці, фігурне катання). Ці дисципліни однаково успішно практикують спортсмени як чоловічої, так і жіночої статі, починаючи вже з молодшого шкільного віку.

М. Месснер на основі аналізу глибинних інтерв'ю з колишніми спортсменами дійшов висновку, що в процесі спортивних занять хлопчики засвоюють низку якостей, що сприймаються у суспільстві як чоловічі [6]. Вони пізнають такі цінності, як змагальність, сила волі, досягнення перемоги будь-якою ціною, тобто в них формуються елементи мужності. Поряд з деякими важливими гіпотезами ранні

дослідження М. Месснера страждають обмеженістю, нав'язаною теорією статевих ролей, згідно з якою хлопчики, що вперше прийшли до спортивного залу, являють собою "чистий аркуш", на якому буде "надрукована" маскулинність. Звичайно, такий підхід є певною мірою спрощеним. Насправді молоді люди починають займатися спортом вже маючи гендерну ідентичність, яка зміцнюється в процесі розвитку особистості. Для чоловіків світ професійного спорту, що підкоряється суворим правилам, стає середовищем, що надає їм можливість створити свою чоловічу ідентичність.

При поясненні гендерної соціалізації в професійному спорті не можна обійтись без феміністської психоаналітичної теорії мужності та теорії розвитку, однак вибір життєвого шляху не може визначатися тільки імперативами первинної гендерної ідентичності. Необхідно враховувати, що чоловіча ідентичність формується у взаємодії внутрішніх (психологічна амбівалентність) і зовнішніх (соціальних, історичних, інституціональних) факторів.

У дослідженні М. Месснера розглядалися чоловіки "середнього класу" та нижчих соціальних груп. Представники середніх соціальних верств з їх високою оцінкою освіти та доходу демонструють своїм дітям, що в них є вибір і що спортивна кар'єра – не найкращий шанс з існуючих. Якщо підліток з нижчих соціальних верств вважає спорт прийнятною перспективою, у межах якої можна самостверджуватися, то юнаки з вищих соціальних груп просто переносять ті ж надії в інший інституціональний контекст – на здобуття освіти і професійну кар'єру.

Для чоловіка із забезпеченого середовища, який вирішив не будувати кар'єру професійного спортсмена, захоплення і заняття спортом залишаються важливими з двох причин. По-перше, він підкріплює свій авторитет мужністю, яка доповнює його професійний статус. Тут спорт виступає в ролі об'єднуючого фактора, що активізує чоловіче спілкування у привілейованих верствах і допомагає зберігати зв'язки навіть через багато років після відмови від спортивної кар'єри. Освічені чоловіки, які зробили блискучу кар'єру, за даними дослідження М. Месснера, досить рідко відверто виражають сексистські, расистські або класові погляди, у відносинах з жінками вони прагнуть саморозкритися і глузують із перебільшення ролі чоловіків. Але хоча зовні вони відповідають тому суспільному уявленню, що зветься "сучасним образом чоловіка", неформальні відносини всередині чоловічих груп сприяють конструюванню їх гендерного та класового статусу за допомогою створення чіткої межі між ними, жінками й чоловіками з нижчих класів. Домінуюче положення цих чоловіків, що ґрунтується на ритуальних формах чоловічого спілкування (дружба, суперництво), було визначене ще в юнацтві, під час занять привілейованими видами діяльності (зокрема, деякими видами спорту) у своїх компаніях. По-друге, крім об'єднання дорослих забезпечених людей на основі домінуючого положення в суспільстві, спорт є частиною гендерних відносин. Більшість чоловіків продовжують стежити за спортивними подіями, обговорювати й відчувати свою приналежність до цієї сфери діяльності навіть через багато років після завершення спортивної кар'єри. Спорт як видовище довгий час був найважливішим чинником, який підтримував традиційну концепцію чоловічої переваги, що останнім часом, оскаржується жінками.

На думку М. Месснера, спорт – це найважливіший професійний інститут для вираження маскулинності. Саме тут чоловіче домінування над жінками стає "природним" і пов'язується з соціальним розподілом насильства. Спорт пригнічує природну рівність статей, конструює відмінності, а потім, значною мірою за допомогою ЗМІ, вибудовує навколо них структуру символів і значень, котрі обґрунтовують ці відмінності.

Спорт зберігає свою значущість для чоловіків з вищих соціальних груп зі шкільних років до досягнення ними дорослого віку. Але важливим є той факт, що ще до вступу до університету більша частина цих молодих людей не пов'язують своє майбутнє із професійним спортом. Культурні цінності середнього класу спрямовують їх устремління в більш "розумну" галузь освіти й професійної кар'єри, не пов'язану зі спортом. Спорт залишається дуже важливим для створення й усвідомлення їхнього статусу серед таких же привілейованих верств населення, як і вони, тобто в такому випадку спорт допомагає не тільки зберігати, а й посилює існуючі класові та гендерні нерівності.

Для юнака з менш забезпеченої сім'ї успіх у спорті не є лише доказом його маскулинності, для нього це часто єдина надія зайняти більш високе соціальне становище. Неможливість отримати освіту у престижному закладі та сформувані таким чином соціальні мережі, необхідні для побудови успішної кар'єри, а також незначні фінансові ресурси роблять для таких молодих людей вибір спортивної кар'єри, можливо, найбільш раціональним.

Цей висновок не може бути зроблений відносно молодих жінок із бідних сімей. Від самого початку, коли вони починають ходити до середніх класів школи й до періоду досягнення ними дорослого віку, молоді люди роблять ставку на спорт, тоді як дівчата більшою мірою – на освіту. Тут має місце статева динаміка, яка певним чином керує підлітковими групами й досить часто змушує хлопчиків цінувати спортивні досягнення вище за освітні.

Стереотипні погляди на ролі чоловіка і жінки в спорті існують вже з дитинства. Дослідження показують, що діти особливо прискіпливо ставляться до здатностей дівчат у спорті та вважають, що ті володіють меншою майстерністю, аніж хлопці. Тільки після досягнення юнацького віку знижується рівень подібних стереотипних уявлень.

Величезне значення в гендерній соціалізації має ігрове виховання дітей молодшого віку. Виявлено, що вже з ранніх років дівчаткам прищеплюється набагато менше рухових навичок у спортивних іграх та одноборствах, аніж хлопцям. Тенденція до меншої фізичної активності в жінок виявлена й у більш зрілому віці. У цілому, як стверджує М. Арвісто, у жінок орієнтація на спорт виражена набагато слабше, ніж у чоловіків [7].

Особливості гендерної соціалізації спортсменів у видах спортивних дисциплін, котрі репрезентують зразки, що відносяться до стереотипів маскулинності, зокрема, одноборствах досліджуються в низці робіт. В. Фомін та І. Ліндер, зокрема, виділяють такі властивості одноборців, як емоційна стійкість до стресу, прагнення до домінування, активність, низька тривожність, наполегливість, ініціативність, самостійність, сміливість, врівноваженість, що відповідає традиційним уявленням про маскулинність [8]. Н. Стамбулова, крім вищевказаних характеристик, відзначає яскраво виражену товариськість, яка може бути віднесена скоріше до стереотипних уявлень про фемінність [9]. Авторка звертає увагу на наступну закономірність: роль товариськості впродовж спортивної кар'єри зростає, а значення агресивності, досить вагоме на початкових етапах, – знижується. Проте усі автори одностайно вказують на більшу значущість якостей особистості, що відноситься до стереотипу маскулинності.

Н. Худадов встановив, що найбільш надійною змагальною діяльністю володіють спортсмени-одноборці, яким притаманні наступні риси: емоційна стійкість, сміливість, схильність до ризику, свідомий самоконтроль, підвищений рівень активності, тобто маскулинні характеристики особистості [10].

А. Бобрищів вивчав характеристики особистості спортсменів, які практикують тхеквондо, залежно від стажу занять [11]. Дослідник виявив, що як початківці, так і спортсмени із тривалим стажем занять більш схильні до замкнутості та інтроверсії порівняно з контрольною групою неспортсменів. Спортсмени зі стажем занять є більш нормативними в поведінці, мужніми, практичними, у них порівняно з новачками й контрольною групою відзначена виражена схильність до інтелектуального аналізу своїх дій під час тренувань та виступів на змаганнях. Також було зазначено, що новачки демонструють вищий рівень тривожності як на відміну від кваліфікованих тхеквондистів, так і від тих, хто не займається цим видом спорту. Вони виявилися песимістичнішими, швидше стомлювалися. Автор дійшов наступного висновку: кваліфіковані спортсмени, що спеціалізуються на тхеквондо, відрізняються від новачків більшою емоційною стійкістю, внутрішнім самоконтролем, стриманістю, нетовариськістю, схильністю до аналізу і самоспостереження своїх дій.

З фемінної групи видів спорту найбільш детально досліджена соціалізація представниць художньої гімнастики. Т. Федорова відзначає, що гімнастки шкільного віку характеризуються чутливістю, вразливістю, художньою обдарованістю, артистизмом, емоційністю, тобто фемінними властивостями, а також високої психологічною стійкістю, низьким рівнем екстраверсії та самовпевненістю [12]. Встановлено, що на успішність гімнастів позитивно впливають самооцінка майбутніх досягнень, екстраверсія, а негативно – психологічна нестійкість та нейротизм. Ж. Горбачова та І. Степанова виявили, що нечутливість у комунікативній сфері – низька соціальна емоційність (тобто традиційно маскулинна характеристика) – не є рисою, що допомагає успішному творчому самовираженню в художній гімнастиці [13]. Аналіз результатів дослідження особистісних якостей гімнасток показав, що коефіцієнт надійності змагальної діяльності виявляє статистично достовірні взаємозв'язки з мотиваційними особливостями особистості (сумарний показник мотивації досягнення, потреби в досягненні успіху, рівня прагнень) та з вольовими якостями наполегливості й завзятості. Таким чином, можна говорити про більшу значущість у фемінних видах спорту якостей особистості, що належать до стереотипу фемінності, проте, не виключається повністю необхідність маскулинних характеристик.

Б. Дж. Кретті визначив особливості впливу спорту на соціалізацію особистості у жінок [14]. Спортсменка високого класу проявляє деяку відчуженість, стриманість у спілкуванні, холоднокровність; середній рівень її інтелекту трохи вище, ніж у жінки, яка не займається спортом. Виявилось також, що спортсменки дещо серйозніші та менш схильні до вільного вираження своїх почуттів, що є маскулинними рисами.

У деяких видах спорту в жінок була виявлена наявність як маскулинних, так і фемінних рис, тобто андрогінного типу особистості. Зокрема, Б. Дж. Кретті виявив, що хокеїстки схильні експериментувати, виходити за межі умовностей та існуючих соціальних норм, а в низці випадків навіть проявляють недисциплінованість (тут доречним буде пригадати поведінку спортсменок зі збірної Канади після перемоги у фінальному матчі на Олімпійських іграх у Ванкувері 2010 року, коли після завершення матчу хокеїстки виїхали на майданчик із сигарами та відкоркованими пляшками шампанського). Поряд з

високою самостійністю спортсменки також можуть адекватно реагувати на обвинувачення й критику на свою адресу і схильні триматися в тіні. Крім того, за своїми особистісними рисами вони в цілому виявилися керованими та прислухалися до вимог і зауважень, які їм робили в процесі тренування (до речі, хокеїстки збірної Канади після вищезгаданого прикрого інциденту вибачилися та всіляко демонстрували свою згоду з неприпустимістю подібної поведінки). Для цієї групи спортсменок було нехарактерним прагнення до схвалення з боку інших і вони не відчували страху або побоювання одержати травму.

Таким чином, для досягнення більш високих спортивних результатів від особистості спортсмена (незалежно від статі) вимагається активно проявляти набагато більший набір особистісних властивостей і високий рівень саморегуляції. У зв'язку з цим виникає низка питань. Зокрема чи можна розвивати зазначені якості особистості в процесі тренувальної діяльності; що спонукує до початку занять спортом; які мотиви підтримують спортивну діяльність. Роботи, присвячені вивченню специфіки мотивів, що спонукують до занять спортом дівчаток і хлопчиків, свідчать, що на початковому етапі для дівчаток головним стимулом до занять є бажання й вплив батьків [15, 16]. При цьому провідна мотивація спортсменок-початківців визначається їх бажанням зміцнити здоров'я, здобути нове коло спілкування. З іншого боку, Л. Лубишева констатує, що певна частина спортсменок починає займатися спортом заради досягнення високих спортивних результатів [17]. У процесі занять формується внутрішня мотивація, з'являється процесуальний інтерес, перші спортивні успіхи допомагають становленню потреби в заняттях спортом. Якщо цього не відбувається, дитина, як правило, залишає спорт та знаходить нові інтереси в інших видах діяльності. Надалі у дорослих спортсменок мотиваційні установки взаємозалежні з такими особистісними якостями, як активність і самостійність.

Н. Стамбулова відзначає, що хлопчики, як правило, самі обирають вид спорту, яким вони прагнуть займатися, самі приходять до тренера або просять батьків привести їх до тієї або іншої секції [18]. Дівчата більш пасивні та скоріше покладаються на рішення батьків або запрошення тренера. Хлопчики, приходючи на перші тренування, вже мають свої власні уявлення про вид спорту (втім, як потім з'ясовується, досить неясні й перекручені), а також відповідні їм настанови й очікування. Хлопчики довше дивляться на свої спортивні заняття як на гру, розвагу, і лише згодом починають ставити перед собою конкретні цілі в спорті. Дівчата трохи раніше починають ставитися до спорту серйозно й відповідально, сприймати тренування як працю, намагатися досягти конкретних спортивних цілей. Є. Хвацька виявила більш високий рівень прагнень і перевагу орієнтації на успіх у хлопчиків; більшу виразність пізнавальних мотивів і орієнтацію на оволодіння знаннями й уміннями у дівчат [19]. А. Шаболтас встановила, що для дівчат більш значущі соціально-емоційні мотиви (прагнення до тренувань і змаганням через їх високу емоційність, неформальність спілкування, соціальну та емоційну розкутість) і мотиви емоційного задоволення (мотив, що відбиває радість руху та фізичних зусиль) [20]. Для юнаків значущими мотивами в першу чергу є соціально-моральний (прагнення до успіху своєї команди), соціального самоствердження (прагнення проявити себе: досягнуті успіхи розглядаються та переживаються з позицій особистого престижу як можливість заслужити повагу знайомих і глядачів).

Соціологи спорту здебільшого сходяться на тому, що для чоловіків особливо значущими є соціальний мотив і мотив реалізації енергії, для жінок – оздоровчо-розважальний і можливість командної роботи. Також для чоловіків важливим є можливість виграти й бути успішним. У жінок основним домінуючим мотивом є розвиток майстерності. Разом з тим немає чіткого прагнення перемоги як найважливішої цінності своєї участі в спорті. Ці дані цілком узгоджуються із традиційними уявленнями про маскулинність та фемінність, однак не суперечать концепції гендерної соціалізації.

В якості висновку зазначимо, що спорт як діяльність (незалежно від того, репрезентує він образи маскулинності чи фемінності) формує андрогінний тип особистості у жінок та призводить до підсилення маскулинності у чоловіків. Специфіка мотивів занять спортом більшою мірою залежить від рівня кваліфікації спортсменів, аніж від їх статі, але на початковому етапі спортивної соціалізації структура мотивації спортсмена має гендерні відмінності. Для сучасного спорту притаманною є тенденція до того, що все більше дівчат займаються видами спорту, що традиційно сприймаються як чоловічі (бокс, боротьба, хокей тощо); крім того, такі види спорту, як художня гімнастика та аеробіка користуються дедалі більшою популярністю у чоловіків, що свідчить про певне подолання стереотипів щодо "чоловічих" та "жіночих" видів спорту.

Література:

1. Здравомыслова О.М. Семья и общество: гендерное измерение российской трансформации / О.М. Здравомыслова. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 152 с.
2. Ильин Е.П. Пол и гендер / Е.П. Ильин. – СПб.: Питер, 2010. – 688 с.
3. Римащевская Н.М. Гендерные стереотипы в меняющемся обществе. Опыт комплексного социального исследования / Н.М. Римащевская. – М.: Наука, 2009. – 273 с.
4. Ерофеева Н.Ю. Гендерная педагогика / Н.Ю. Ерофеева. – Ижевск.: Ergo, 2010. – 312 с.
5. Healey J.F. Diversity and Society: Race, Ethnicity and Gender / J.F. Healey. – N.Y.: Pine Forge Press, 2011. – 584.
6. Месснер М. Маскулинность и профессиональный спорт / М. Месснер // Антология гендерной теории. Сб. пер. / Сост. и комментарии Е.И. Гаповой и А.Р. Усмановой. – Мн. : ПроPILEI, 2000. – С. 218 – 235.
7. Арвисто М.А. О роли и характере ценностных ориентаций в спортивной деятельности / М.А. Арвисто // Общество и спорт. Сб. научн. трудов. – М.: ГЦОЛИФК, 1976. – С. 6 – 14.
8. Фомин В.П. Диалог о боевых искусствах Востока / В.П. Фомин, И. Б. Линдер. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 368 с.
9. Стамбулова Н.Б. Психология спортивной карьеры: учеб. пособие / Н.Б. Стамбулова. – СПб.: Центр карьеры, 1999. – 368 с.
10. Худадов Н.А. Психолого-педагогические основы спортивной деятельности единоборцев высокой квалификации: Дис. ... д-ра пед. наук в форме науч. докл.: 13.00.04 / Худадов Николай Александрович. – Москва, 1997. – 122 с.
11. Бобрищев А.А. Психологические особенности личности спортсменов – представителей силовых единоборств с различным уровнем психологической готовности / А.А. Бобрищев // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2009. – № 1(47). – С. 10 – 14.
12. Федорова Т.Ф. Индивидуально-психологические особенности личности спортсменов-гимнастов / Т.Ф. Федорова // Теория и практика физической культуры. – 1982. – № 12. – С. 13 – 17.
13. Горбачева Ж.С. Использование эффекта положительного переноса навыка в процессе начального обучения упражнениям с предметами в художественной гимнастике / Ж.С. Горбачева, И.А. Степанова // Теория и практика физической культуры. – 1997. – № 10. – С. 52 – 54.
14. Кретти Дж. Личность спортсмена / Дж. Кретти // Психология спорта [сост.-ред. А.Е. Тарас]. – М.: АСТ; Мн.: Харвест, 2007. – С. 11 – 40.
15. Грошевихин И.В. Социализация и инкультурация в спорте / И.В. Грошевихин // Гуманитарные и социально-экономические науки. – 2007. – № 2. – С. 99 – 102.
16. Юдин О. А. Спорт в системе социализации личности: теоретический анализ / О. А. Юдин // Вестник Поволжской академии государственной службы. – 2007. – № 12. – С. 56 – 61.
17. Лубышева Л.И. Социальная роль спорта в развитии общества и социализации личности / Л.И. Лубышева // Теория и практика физической культуры. – 2001. – № 4. – С. 11 – 15.
18. Спортивная психология в трудах отечественных специалистов / Под ред. И.П. Волкова– СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
19. Хвацкая Е.Е. Психологическое содержание кризиса начала спортивной специализации и психологическое сопровождение начального этапа спортивной карьеры / Е.Е. Хвацкая // Ананьевские чтения – 97: Тезисы научно-практической конференции. – СПб.: СПбГУ, 1997. – С. 286 – 288.
20. Шаболтас А.В. Мотивы занятия спортом высших достижений в юношеском возрасте: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Шаболтас Алла Вадимовна. – СПб., 1998. – 184 с.